

EWA WYSOCKA

Uniwersytet Śląski
w Katowicach

BARBARA OSTAFIŃSKA-MOLIK

Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie

„PODOBNIENIE NIEDOSTOSOWANI, A MIMO TO RÓŻNI”. POLARYZACJE SAMOOCENY W GRUPIE WYCHOWANKÓW MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH I SOCJOTERAPEUTYCZNYCH

ABSTRACT. Wysocka Ewa, Ostafińska-Molik Barbara, „*Podobnie niedostosowani, a mimo to różni*”. *Polaryzacje samooceny w grupie wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych i Socjoterapeutycznych* [“Similarly Ill-adjusted yet Different”. Polarizations of Self-assessment in a Group of Young Persons in Educational Youth and Social Therapy Centers]. *Studia Edukacyjne* nr 39, 2016, Poznań 2016, pp. 307-329. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-3088-5. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2016.38.18

The article analyses the level and aspects of self-assessment (general non-specific self-assessment, global specific, partial non-specific self-assessment: physical, cognitive and intellectual, characterological, social and moral) of socially maladjusted individuals, with the use of the k-means clustering, a method of clustering most often used in the taxonomic practice. During the analysis three clusters of self-assessment were identified, defined initially as: negative “reflected I” (“*I am the worst*”), positive “defensive I” (“*I am the best*”) and “undefined, shaky I” (“*Who am I*”), differing as to level and inner ordering of individual self-assessment type. A description was made of the three identified clusters and an initial interpretation of the mechanisms of development of the individual types of the “I image”, indicating practical uses of the method applied for designing re-socializing activities used with respect to the groups identified.

Key words: self-assessment, social maladjustment, k-means clustering, re-socializing effect

Wstęp

Regulacja zachowań ludzkich w psychologii poznawczej wiązana jest z procesami zachodzącymi w świadomości człowieka, co znalazło także

zastosowanie w resocjalizacji, gdzie mechanizmy niedostosowania społecznego łączy się często z obrazem siebie (*self-concept*), poczuciem własnej wartości (samooceną) czy samoakceptacją. W psychologii prowadzone są od wielu lat badania weryfikujące znaczenie samooceny dla funkcjonowania psychospołecznego (regulacji zachowań ludzkich), wciąż jednak uzyskiwane wyniki są niejednoznaczne w odniesieniu do wyjaśniania zaburzeń adaptacyjnych. Badania te nabierają szczególnego znaczenia właśnie ze względu na brak jednoznacznych ustaleń, zaś ich celem jest ujawnienie/odkrycie mechanizmów dezadaptacji związanych z obrazem siebie.

W prezentowanym projekcie badawczym podjęto próbę cząstkowego „rozwikłania tajemnicy” owej niejednoznaczności, przez określenie różnic w poziomie samooceny osób niedostosowanych społecznie (polaryzacje samooceny). Zdaniem autorek, to pierwszy – choć niewielki – krok w procesie budowania modeli niedostosowania społecznego, obejmujących różne wyznaczniki i mechanizmy zaburzeń przystosowania.

Samoocena a funkcjonowanie społeczne i zaburzenia adaptacyjne

Samoocena jako jeden z atrybutów Ja (tożsamości) i obrazu siebie (samowiedzy), niezależnie od różnych kontrowersji w określaniu specyfiki jej znaczenia rozwojowego, jest ważnym czynnikiem w procesie samoregulacji oraz wyznacznikiem funkcjonowania społecznego jednostki. Samowiedza i wartościowanie różnych elementów „ja” wyznacza zdolność jednostki do integrowania własnych przekonań, doświadczanych emocji i reakcji na różne sytuacje trudne, co w efekcie decyduje o podejmowanej przez podmiot aktywności życiowej (prorozwojowej *vs.* dezadaptacyjnej). Samoocenę, jako powiązaną z kategorią „Ja”, ujmuje się jednak w różnych nurtach odmiennie: a) jako elementy „Ja” wyodrębnione ze względu na treść i przyjętą perspektywę czasową; analizujemy tu samoocenę w kategoriach rozbieżności między „Ja realnym” (jaki jestem), „Ja idealnym” (jaki chciałbym być) i „Ja powinnościowym” (jaki powinienem być); b) jako wielowymiarowy obraz siebie; wówczas samoocena odnosi się do różnych obszarów życia i aspektów Ja, będących rezultatem doświadczeń z samym sobą i sposobu funkcjonowania w świecie¹. Samoocena jest zatem względnie stałą cechą, określającą stan aktualny lub motyw pobudzający jednostkę do działania w określonym

¹ M. Huflejt-Łukasik, *Ja i procesy samoregulacji. Różnice między zdrowiem a zaburzeniami psychiatrycznymi*, Warszawa 2010, s. 31-32.

kierunku (proces samoregulacji), zgodnym z jej potrzebami i służący rozwojowi. Wynika to z mechanizmu dążenia do zachowania pozytywnego obrazu siebie, poczucia własnej wartości czy pozytywnej samooceny, warunkowanego potrzebą akceptacji (i samoakceptacji) oraz ochrony przed odrzuceniem ze strony znaczących innych. Potrzeba hubrystyczna², powiązana z potrzebami afiliacyjnymi, stanowi – zgodnie z wynikami różnych badań – potrzebę dominującą, bardziej istotną niż inne potrzeby³.

Ponieważ analizie poddajemy problemy z samooceną traktowane jako mechanizm zaburzeń, warto podkreślić, że teza o znaczeniu samooceny dla psychospołecznego funkcjonowania jednostki znalazła potwierdzenie w wielu badaniach, szczególnie na gruncie psychologii poznawczej, gdzie zakłada się, że od tego w jaki sposób człowiek postrzega i ocenia siebie samego, zależą: sposób reagowania na stawiane przed jednostką zadania, jakość stosunków interpersonalnych, poczucie sprawstwa, kontrola zdarzeń i efektywność własnych działań, co stanowi niewątpliwie predyktor (pozytywny *vs.* negatywny, zależnie od sposobu wartościowania siebie) rozwoju osobowości, funkcjonowania w przypisanych jednostce rolach społecznych, zaangażowania w działania i stosunku do podejmowania aktywności (prorozwojowej *vs.* destrukcyjnej rozwojowo). Samoocena jako regulator zachowania człowieka wiąże się zatem z selekcjonowaniem zdarzeń, motywowaniem do podejmowania aktywności, służącej potencjalnie utrzymaniu lub podwyższeniu poczucia własnej wartości oraz unikaniem sytuacji, które mogą spowodować obniżenie samooceny⁴. Ogólnie rzecz ujmując, poziom samooceny (niski *vs.* wysoki), jej adekwatność (zaniżona *vs.* zawyżona), spójność i trwałość obrazu siebie warunkują stosunek jednostki do samej siebie, otaczającego ją świata i własnej aktywności. Pozytywna, adekwatna, spójna i względnie trwała samoocena stanowi pozytywny predyktor przystosowania jednostki do życia w społeczeństwie, czyli wymagań stawianych jednostce przez społeczne otoczenie i samą siebie⁵.

² J. Koziński, *Koncepcja transgresyjna człowieka: analiza psychologiczna*, Warszawa 1987; tegoż, *O człowieku wielowymiarowym: eseje psychologiczne*, Warszawa 1988.

³ Wyniki badań wskazują, że potrzeba hubrystyczna (poczucie własnej wartości, samoocena) jest ważniejsza niż potrzeby fizjologiczne, seksualne, społeczne, czy nawet materialne (co w społeczeństwie konsumpcyjnym ma szczególne znaczenie). Zob. np. M.R. Leary, D.L. Downs, *Interpersonal functions of the self-esteem motive. The self-esteem system as a sociometer*, [w:] *Efficacy, agency and self-esteem*, red. M.H. Kernis, New York 1995, s. 123-144; B.J. Buschman, S.J. Moeller, J. Crocker, *Sweets, sex, or self-esteem? Comparing the value of self-esteem boots with other pleasant rewards*, *Journal of Personality*, 2011, 79(5), s. 993-1010.

⁴ M.R. Leary, G. MacDonald, *Individual differences in self-esteem. A review and theoretical integration*, [w:] *Handbook of self and identity*, red. M.R. Leary, J.P. Tangney, New York 2003, s. 401-418.

⁵ J. Reykowski, *Z zagadnień psychologii motywacji*, Warszawa 1976, s. 200; por. H. Kulas,

Samooceana

a społeczne niedostosowanie w świetle ustaleń empirycznych

Wyniki badań nad samooceną osób niedostosowanych społecznie są niejednoznaczne, choć większość wskazuje na negatywną korelację między obu zmiennymi. Zwykle wskazuje się, że młodzież niedostosowaną cechuje większa rozbieżność między „Ja realnym” a „Ja idealnym” i „Ja powinnościowym” oraz bardziej negatywny obraz własnej osoby, niż obserwuje się to u osób prawidłowo przystosowanych. Początkowo zatem uważano, że istnieje prosta zależność między samooceną a przystosowaniem: im większa jest rozbieżność między „ja realnym” a „ja idealnym”, tym większy stopień nieprzystosowania⁶. Nowsze badania, bardziej szczegółowo różnicujące osoby niedostosowane społecznie, wskazują na zależność krzywoliniową, co oznacza, że zależnie od specyficznych cech jednostki (bez wskazania jakie są to cechy), samoocena, zarówno wysoka jak i niska, koreluje z nieprzystosowaniem, zaś średni poziom samooceny wiązany jest z dobrym przystosowaniem jednostki⁷. Potwierdzono też, że wyższy poziom niedostosowania społecznego, którego wskaźnikiem jest zaangażowanie w aktywność przestępczą, pociąga za sobą bardziej negatywny obraz własnego Ja i niższą samoocenę⁸. Podobne wyniki uzyskały autorki badając treściowe aspekty samooceny (ujęcie wielowymiarowe) wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych (MOW)⁹. Osoby prawidłowo przystosowane uzyskiwały wyższe wyniki niż osoby niedostosowane społecznie w zakresie wszystkich wyróżnionych elementów określających jakość obrazu siebie: w samoocenie globalnej, ogólnej, poznawczo-intelektualnej, fizycznej, społeczno-moralnej i charakterologicznej¹⁰.

Samooceana młodzieży, Warszawa 1986, s. 6; H. Kupiec, *Płeć jako moderator samooceny młodzieży dostosowanej i niedostosowanej społecznie*, Resocjalizacja Polska, 2014, 7, s. 117-134.

⁶ E. Paszkiewicz, *Ja a zachowanie*, Psychologia Wychowawcza, 1974, 2(18), s. 192-208; J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Warszawa 2011, s. 56.

⁷ J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich*, s. 57.

⁸ K.S.C. Levy, *Multifactorial self-concept and delinquency in Australian adolescents*, The Journal of Social Psychology, 1997, 137(3), s. 277-283; B. Baran, A. Bielawiec, *Osobowość nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, Szczecin 1994, s. 17-32; A. Bielawiec, *Pojęcie własnego ja a plany życiowe nieletnich przestępców*, Szczecin 1999; J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich*, s. 161-162.

⁹ E.K. Wysocka, B. Ostafińska-Molik, *Nastawienia życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie i prawidłowo przystosowanej – analiza porównawcza*, Przegląd Naukowo-Metodyczny, Edukacja dla Bezpieczeństwa, 2014, 22(1), s. 233-254.

¹⁰ Poziom samooceny w grupie osób prawidłowo przystosowanych jest istotnie wyższy niż u osób niedostosowanych społecznie. Wielkość efektu *d* Cohena we wszystkich porównaniach była średnia, a w zakresie samooceny globalnej duża, co oznacza, że istnieje znaczący

W kontekście innego atrybutu samooceny, czyli jej adekwatności, także potwierdzono empirycznie różne prawidłowości, wskazując tendencję do zawyżonej samooceny wśród wychowanków MOW-ów¹¹, ale – co szczególnie istotne – w odniesieniu do samooceny adekwatnej zwykle ukierunkowana była ona negatywnie. Potwierdzają tę prawidłowość badania porównawcze prowadzone pod kątem adekwatności samooceny młodzieży ze schronisk dla nieletnich i szkół ponadgimnazjalnych, w których wykazano wyższy poziom zbieżności „Ja realnego” (obraz siebie) i „Ja idealnego” (samoakceptacja) wśród młodzieży niedostosowanej społecznie¹². Interesujące i jednocześnie argumentujące tę tendencję wyniki badań uzyskano w zakresie autoprezentacji młodzieży niedostosowanej w porównaniu z młodzieżą prawidłowo przystosowaną: młodzież niedostosowana społecznie, którą cechuje negatywna autoprezentacja związana z dopuszczalnością (uprawomocnieniem) zachowań aspołecznych, zazwyczaj nie dostrzega potrzeby zmiany obrazu siebie, co wyznacza wzrost lub zawyżanie samooceny. Jest to jednak zależne od wielu zmiennych moderujących, z których istotny jest np. typ niedostosowania społecznego: zaburzenia internalizacyjne (osoby wycofane, lękowe, zahamowane, z nadmierną kontrolą zachowania) zwykle ewokują zaniżoną samoocenę, zaś zaburzenia eksternalizacyjne (osoby agresywne, z deficytem kontroli zachowania) powodują zwykle przecenianie własnych możliwości (samoocena zawyżona)¹³. Ważny jest też poziom przejawianych zaburzeń (faza niedostosowania), bowiem na początku kariery dewiacyjnej młodzież niedostosowana społecznie zazwyczaj ma niższą samoocenę niż prawidłowo przystosowana, ale proces autonomizowania się tożsamości dewiantycznej powoduje modyfikację samooceny w kierunku pozytywnym (samoocena wysoka, zawyżona), co związane jest z traktowaniem aktywności dewiacyjnej jako sposobu na „dowartościowanie się” (aktywność taka aprobowana jest w podkulturowych dewiacyjnych grupach rówieśniczych)¹⁴. Potwierdzają to także wyniki badań dotyczące poczucia własnej wartości (samooceny) jako predyktora zachowań agresywnych.

związek między poziomem społecznego przystosowania a samooceną. Analiza statystyczna potwierdziła istotność zróżnicowań.

¹¹ M. Gaszyńska-Płuciennik, *Obraz własnej osoby młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Opieka-Wychowanie-Terapia, 2004, 3-4, s. 13; por. H. Kupiec, *Płeć jako moderator samooceny młodzieży*, s. 117-134.

¹² W. Waśkowicz, *Samoocena młodzieży nieprzystosowanej społecznie w schronisku dla nieletnich*, Opieka-Wychowanie-Terapia, 2002, 3, s. 9-15.

¹³ L. Berkowitz, *Affective aggression: the role of stress, pain, and negative affect*, [w:] *Human aggression. Theories, research, and implications for social policy*, red. R.G. Geen, E. Donnerstein, San Diego-London-Boston-New York-Sydney-Tokyo-Toronto 1998, s. 49-72; por. C.A. Anderson, B.J. Bushman, *Human aggression*, *Annual Review of Psychology*, 2002, 53, s. 27-51.

¹⁴ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000, s. 136-137.

Większość wyników wskazuje powiązanie agresji z niską samoocena, ale w nowszych badaniach potwierdzono zależność odwrotną, a więc pozytywną korelację między agresywnością (i niedostosowaniem społecznym) a samoocena, co szczególnie silnie ujawnia się w sytuacji postrzeganej jako zagrażająca poczuciu własnej wartości (sytuacje frustracyjne związane z negowaniem kompetencji, sprawności, urody itp. osób mających „wysokie mniemanie o sobie”)¹⁵. Szczególnie te ostatnie wnioski z badań są ważne i konieczna jest ich weryfikacja na gruncie polskich nauk społecznych, które wciąż lansują tezę o niskim i zanizonym poczuciu własnej wartości osób niedostosowanych społecznie, nie dostrzegając możliwości obronnego formowania się samooceny zawyżonej. Jest to zapewne po pierwsze wynik przyjęcia niejednoznacznej metodologii badania, po wtóre – odmiennego rozumienia zjawiska niedostosowania społecznego, czy też nieuwzględniania w modelu samooceny czynników ją moderujących (np. nie wiemy, czy wynik potwierdzający tę klasyczną tezę nie jest powiązany ze specyficznymi cechami osób niedostosowanych, głównie z poziomem ich zaburzeń lub ich wewnętrznym zróżnicowaniem typologicznym itp.). Jest to tym bardziej istotne, że samoocena młodzieży niedostosowanej jest ważną przesłanką dla projektowania działań wychowawczo-resocjalizacyjnych i terapeutycznych, gdyż innych zabiegów „modyfikacyjnych” wymaga osoba o nieadekwatnej zanizonej samoocenie niż osoba o nieadekwatnej zawyżonej samoocenie, co zdaje się różnicować globalny poziom zaburzeń i jego typ (np. internalizacyjne i eksternalizacyjne).

Metodologia badań własnych i opis procedury statystycznej

Osoby badane. Badaniami objęto wychowanków MOW i MOS¹⁶ w województwie świętokrzyskim (N = 247) w wieku 16-19 lat. Materiał badawczy zbierano od września 2012 do stycznia 2013 roku, zaś wcześniej poddany był analizie w innych aspektach. Prezentowane wyniki badań opracowano na podstawie wybranych skal kwestionariusza do badania nastawień życiowych (KNIIS – *Kwestionariusz Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych*

¹⁵ D. Kubacka-Jasiecka, *Agresja i autoagresja z perspektywy obronno-akceptacyjnych dążeń Ja*, Kraków 2006; R.F. Baumeister, J.M. Boden, *Aggression and the self: high self-esteem, low self-control, and ego-threat*, [w:] *Human aggression*, s. 111-137.

¹⁶ MOW – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy; MOS – Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapeutyczny.

wobec Świata i Życia) autorstwa Ewy Wysockiej¹⁷, służących do pomiaru samooceny ogólnej niespecyficycznej i samoocen specyficznych: poznawczo-intelektualnej, fizycznej, społeczno-moralnej i charakterologicznej oraz samooceny globalnej, stanowiącej uogólnioną samoocenę specyficzną.

Przedmiot badań stanowił poziom samooceny osób niedostosowanych społecznie w różnych jej aspektach, będący punktem wyjścia do ujawnienia podobieństw i różnic między badanymi osobami w obszarze przyjętych wymiarów samooceny (polaryzacja samooceny).

Cel badań. Celem nadrzędnym była próba zidentyfikowania i wyłonienia grup osób niedostosowanych społecznie, które są do siebie podobne pod względem pewnych typów samoocen (cel poznawczy), po to, by efekt ten wykorzystać do konstruowania lub doboru programów resocjalizacyjnych i zaproponowania strategii wychowawczych zależnie od specyficznych problemów doświadczanych przez młodzież niedostosowaną społecznie w zakresie różnych rodzajów samooceny (cel praktyczny).

Metoda analizy. W celu wyłonienia grup różniących się samooceną zastosowano analizę skupień metodą k-średnich. Jest to jedna z najczęściej wykorzystywanych w praktyce taksonomicznej¹⁸ metoda grupowania. Dzięki jej zastosowaniu obiekty badań lokowane są w skupieniach, w których są do siebie najbardziej podobne, co logicznie pociąga za sobą fakt, że respondenci ulokowani w różnych skupieniach istotnie różnią się między sobą¹⁹. Wyniki przeprowadzonej analizy mogą służyć do projektowania modelu (wskazówek i kierunków) działań resocjalizacyjnych w zależności od różnic i podobieństw w obszarze samooceny wyłonionych grup. Analiza k-średnich to metoda pozwalająca przyporządkować dokonywane obserwacje do różnych skupień tak, aby uzyskane skupienia były maksymalnie wewnętrznie podobne (wewnątrz skupień) i zróżnicowane między wyłonionymi skupieniami. Analiz dokonuje się w kilku etapach. Etap pierwszy i zarazem najważniejszy wiąże się z wyborem zespołu cech typologicznych. Należy zaznaczyć, że jest on bezpośrednio powiązany z konceptualizacją badań. Do części statystycznej, nazwijmy ją operacjonalizacją, należy²⁰: a) podział

¹⁷ E. Wysocka, *Kwestionariusz Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych i Nastawień wobec Świata (KNIIS)*. Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły ponadgimnazjalnej, Kraków 2011.

¹⁸ Taksonomia (gr. *taksis* – układ, porządek + *nomos* – prawo). Taksonomiczna metoda polega na łączeniu w grupy elementów z większej zbiorowości. Jest to klasyfikacja jednostek pewnej zbiorowości ze względu na kilka celowo dobranych cech (zob. J. Hair i in., *Multivariate data analysis*, New Jersey 2006).

¹⁹ M. Rószkiewicz, *Analiza klienta*, Kraków 2011; D. Larose, *Metody i modele eksploracji danych*, Warszawa 2012.

²⁰ J. Hair i in., *Multivariate data analysis*; B. Tabachnick, L. Fidel, *Using multivariate statistics*, Boston-Tokyo 2013.

obiektów na k z góry ustalonych skupień (wyznaczenie początkowych k centrów skupień); b) obliczenie odległości do centrów skupień dla każdego obiektu; c) klasyfikacja do najbliższego skupienia, d) obliczenie nowych centrów skupień (środki ciężkości skupień), e) ponowne obliczenie odległości i klasyfikacja obiektów w celu osiągnięcia zbieżności (stabilizacja centrów skupień); f) ostateczne przypisanie obiektów do skupień.

Z powyżej wskazanych etapów zaprezentowano najważniejsze – w ocenie autorek – wyniki przeprowadzonych analiz statystycznych.

Opis procedury statystycznej. W pierwszym etapie analizy wybrano *a priori* pięć segmentów. Z analizy wyeliminowano jednostki, które skupiały się, tworząc tzw. punkty odstające (metoda k -średnich wrażliwa jest bowiem na przypadki odstające). Poddano ocenie jakość każdej grupy skupień, analizując wartość indeksu Celińskiego-Harabasz (C-H)²¹. Indeks C-H osiągnął zadowalającą wartość przy trzech skupieniach, stąd podjęto decyzję o pozostaniu w dalszych analizach przy tej liczbie skupień.

Podstawę grupowania utworzonych skupień tworzą tzw. środki ciężkości, dlatego kolejnym krokiem było określenie odległości każdej jednostki od wszystkich wyznaczonych środków ciężkości. Odległości te były podstawą korygowania składu grupy. Procedury te są powtarzane w kolejnych iteracjach. W prowadzonej analizie iteracja zatrzymała się na 6. W tabeli 1 zestawiono szczegółowe dane dla tego procesu.

Tabela 1

Przebieg iteracji²²

Przebieg iteracji	Zmiana w centrach skupień		
	1	2	3
1	2,700	3,386	2,989
2	,506	,347	,061
3	,157	,090	,034
4	,112	,050	,042
5	,042	,029	,025
6	,000	,000	,000

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 2 przedstawiono dane liczbowe obrazujące proces przypisania poszczególnych jednostek do wytypowanych skupień. W ostatecznym roz-

²¹ M. Rószkiewicz, *Analiza klienta*, s. 79.

²² Zbieżność została osiągnięta z powodu braku zmiany lub małej zmiany w centrach skupień. Bezwzględna maksymalna zmiana współrzędnych dla dowolnego centra wynosi ,000. Bieżąca iteracja to 6. Minimalna odległość pomiędzy wstępnymi centrami skupień wynosi 6,683.

wiązaniu pierwsze skupienie objęło 18,4%, drugie 25,2%, trzecie 56,6% respondentów. Oznacza to, że uzyskano rozkład liczebności w skupieniach, jakie odnoszą się do 2 typów – jak zobaczymy później – „czystych” (skrajnych, mniej licznych) i 1 typu tzw. mieszanego, o cechach rozproszonych.

Tabela 2
Liczba obserwacji w każdym ze skupień

Liczba klastrów	Rozkład obserwacji w poszczególnych klastrach	
	N	%
1	46	18,4
2	63	25,2
3	140	56,0
N	249	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Kolejnym etapem analizy jest wyznaczenie tzw. centroidów²³ dla każdego skupienia. Wyniki analizy w tym etapie zestawiono poniżej w tabeli 3. Stanowią one podstawę opisu poszczególnych grup jednostek niedostosowanych społecznie, różniących się pod względem obrazu siebie (samooceny w różnych jej wymiarach).

Tabela 3
Ostateczne centra skupień

Rodzaje samooceny	Wymiary	Skupienie		
		1	2	3
Niespecyficzna	samoocena ogólna	-,84084	,94412	-,14858
Specyficzna	poznawczo-intelektualna	-1,24423	,87302	,01596
	fizyczna	-,97240	1,12639	-,18737
	społeczno-moralna	-1,08286	1,00246	-,09531
	charakterologiczna	-1,14967	1,11473	-,12388
	globalna	-1,38635	1,29492	-,12720
Skala kłamstwa	aprobaty społeczna	-,76563	,13320	,19162

Źródło: opracowanie własne.

²³ Centroid jest jednym z algorytmów stosowanym w analizie skupień. Nazywany jest także algorytmem klastrowym. Centroid jest niejako reprezentantem danego skupienia (zob. J. Hair i in., *Multivariate data analysis*).

Analiza i interpretacja wyników - charakterystyka wyłonionych skupień

Charakterystyka poszczególnych skupień odwołuje się głównie do dominujących w obrazie Ja rodzajów/typów samoocen: ogólnej, niespecyficznej²⁴, samoocen cząstkowych specyficznych²⁵ i samooceny globalnej²⁶, z uwzględnieniem opisu „dominant” *in plus* i *in minus*. W poszczególnych skupieniach wskazywane są także niektóre dodatkowe cechy, głównie społeczno-demograficzne, dominujące w charakterystyce poszczególnych grup.

Poniższy wykres (ryc. 1) ilustruje centra skupień dla poszczególnych rodzajów samooceny. Na ich podstawie dokonano charakterystyki poszczególnych grup jednostek niedostosowanych społecznie, zróżnicowanych *vs.* podobnych pod względem samooceny.

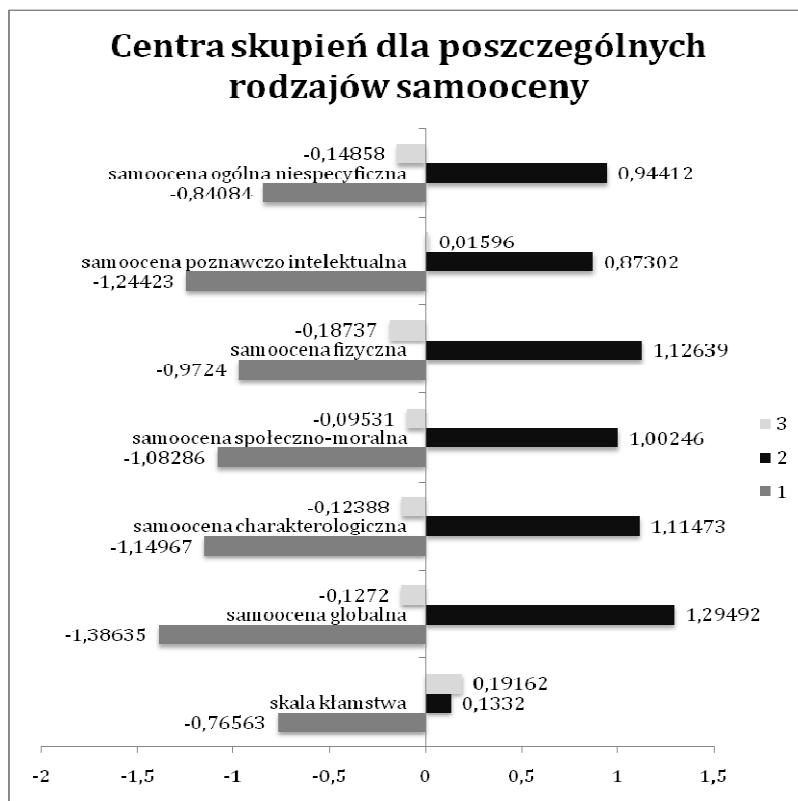
Analiza skupień pozwala na postawienie ogólnego wniosku o wyraźnej polaryzacji samooceny wśród jednostek niedostosowanych społecznie, potwierdzającego wyniki badań, według których osoby te może cechować zarówno wysoka samoocena (być może zawyżona), niska samoocena (być może zaniżona), jak i samoocena nieustalona, chwiejna. Trudno stawiać wniosek o uzależnieniu owej polaryzacji od poziomu zaburzeń (mniej *vs.* bardziej zaawansowanych) lub od ich typu (zaburzenia internalizacyjne, eksternalizacyjne, mieszane), gdyż nie dokonano analiz to uprawomocniających. Jednakże, można stwierdzić, że młodzież poddawana podobnym pod względem formy zabiegom wychowawczym i resocjalizacyjnym, traktowana generalnie jako niedostosowana, jest jednak wewnętrznie zróżnicowana i to w zakresie zmiennej niezmiernie istotnej dla rozwoju i funkcjonowania psychospołecznego, czyli samooceny. Wskazano wcześniej, że potrzeba hubrystyczna, związana z zachowaniem pozytywnego obrazu siebie i pozytywnej samooceny, jest najważniejszym mechanizmem regulującym ludzkie zachowania. Młodzież ta wymaga zatem odmiennego podejścia w procesie

²⁴ **Samoocena ogólna** (niespecyficzna) – przekonanie o własnej wartości, ujawniane w samopisie (samoocena jawna), stanowiące względnie stałą właściwość jednostki (np. *jestem osobą wartościową tak samo jak inni*).

²⁵ **Samooceny cząstkowe** (specyficzne): **sfera poznawczo-intelektualna**, opisywana przez przymiotniki określające umiejętności i zdolności intelektualne jednostki; **sfera fizyczna**, opisywana przez przymiotniki określające właściwości wyglądu zewnętrznego i sprawność fizyczną jednostki; **sfera społeczno-moralna i charakterologiczna**, opisywana przez przymiotniki określające zespół cech psychicznych, które ujawniają się w działaniu jednostki i w jej zachowaniach wobec innych ludzi, sposobie bycia, usposobieniu; a także zespół tych cech osobowości, które związane są z przekonaniami moralnymi ujawniającymi się w jej działaniach ukierunkowanych na siebie i innych ludzi.

²⁶ **Samoocena globalna**: suma cząstkowych samoocen niespecyficznych dotyczących funkcjonowania w różnych sferach.

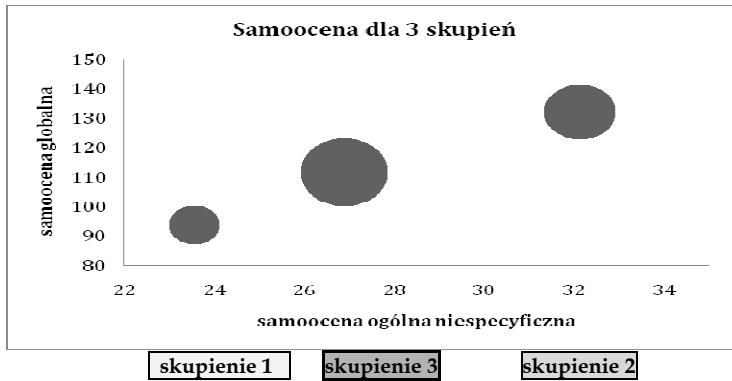
resocjalizacji, jeśli ma się dokonać pozytywna przemiana stanowiąca jego rezultat (prawidłowe społeczne funkcjonowanie). Jak podkreślano wcześniej, nie jest bowiem możliwe uzyskanie podobnych rezultatów (przystosowanie), stosując podobne środki i formy oddziaływań (ta sama placówka resocjalizacyjna) wobec osób mających różne potrzeby, wynikające z doświadczanych i posiadanych deficytów (odmienne problemy z samooceną).

Ryc. 1. Szczegółowe dane dotyczące skupień

Źródło: opracowanie własne

Innych zabiegów wychowawczo-resocjalizacyjnych wymagają osoby mające wysoką samoocenę, ale zapewne obronną i związaną z negatywną autoprezentacją (akceptacją zachowań społecznych), innych natomiast osoby, które mają niską samoocenę, związaną zapewne z nieakceptowaniem obrazu siebie jako jednostki niedostosowanej społecznie (naznaczonej jako niedostosowana, wycofującej się z aktywności prorozwojowej), jeszcze innych wymagają osoby, które mają problemy z ustaleniem obrazu siebie, czyli wewnętrznym skonfliktowaniem samoocen w różnych sferach.

Ryc. 2. Krzyżowe zestawienie samooceny globalnej specyficznej z samooceną ogólną niespecyficzną²⁷

Źródło: opracowanie własne

Dokonano również innej formy wizualizacji (ryc. 2). Wygenerowane skupienia zestawiono z dwiema głównymi zmiennymi: samooceną globalną specyficzną (stanowiącą sumę ocen częściowych różnych atrybutów siebie) oraz samooceną ogólną niespecyficzną. Jeśli określimy samoocenę jako globalne oszacowanie własnej wartości lub postawę wobec siebie samego, stanowi ona wówczas wypadkową schematów Ja obejmujących różne atrybuty (samooceny specyficzne). Poczucie własnej wartości nie jest jednak prostą sumą ocen częściowych, gdyż jednostka może ogólnie oceniać siebie wyżej niż ocenia poszczególne osobiste atrybuty (*ogólnie „Jestem OK”, choć nie jestem atrakcyjny fizycznie, ale za to jestem inteligentny*). Zależy to jednak od sposobu wartościowania poszczególnych atrybutów własnej osoby (np. czy ważniejszy jest dla jednostki wygląd fizyczny, czy jej inteligencja), czyli centralności poszczególnych cech w obrazie Ja. Cechy mniej centralne nie stanowią zagrożenia dla samooceny, co charakteryzuje osoby o wysokiej złożoności własnego Ja²⁸. Istnieje jednak związek między uogólnionym obrazem siebie (poczuciem własnej wartości) a oceną specyficznych cech go wyznaczających, bowiem uogólniony obraz siebie tworzy się na bazie ocen zewnętrznych – później przez jednostkę uwewnętrznianych – szczególnie na wcześniejszych etapach rozwoju. Sprawdzono zatem czy samoocena ogólna

²⁷ Wielkość kół oznacza różnice w liczebności grup reprezentujących poszczególne skupienia.

²⁸ P.W. Linville, *Self-complexity and affective extremity: don't pull your eggs in one cognitive basket*, *Social Cognition*, 1985, 3, s. 92-120; W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk 2004, s. 68.

niespecyficzna jest powiązana z częstkowymi samoocenami niespecyficznymi (samoocena globalną), czyli: na ile i czy jednoznacznie cechy specyficzne wyznaczają niespecyficzne uogólnione postrzeganie siebie. Okazało się, że skupienie 2 (pozytywna samoocena) charakteryzuje się najwyższymi samoocenami: ogólną niespecyficzną i globalną specyficzną, zaś skupienie 1 (negatywna samoocena) wskazuje na najniższy poziom obu rodzajów samoocen. Można więc wnioskować, że w obu tych skupieniach postrzeganie różnych atrybutów siebie przekłada się na uogólnione poczucie własnej wartości (w kierunku pozytywnym lub negatywnym). Natomiast, skupienie 3 jest najbardziej rozproszone jeśli chodzi o poziom obu typów samooceny, można więc wnioskować, że w ogólnym obrazie siebie dominuje niepewność, zaś samooceny te nie są jednoznacznie ustalone.

Skupienie 1: NEGATYWNE „ODZWIERCIEDLONE JA”

- „I am the Worst!”

(wyraźna sprzeczność między

„ja realnym” a „ja idealnym” i „ja powinnościowym”)

Obejmuje grupę najmniej reprezentatywną dla niedostosowania społecznego (18,4%), której funkcjonowanie w obrębie samooceny sugeruje relatywnie jeszcze niskie nasilenie zaburzeń przystosowawczych („kariera dewiacyjna w fazie pośredniej”), kiedy to jednostka ma świadomość własnego wadliwego funkcjonowania, bo otoczenie społeczne ją o tym „informuje”, nie akceptuje siebie jako osoby nieakceptowanej przez innych, jeszcze dla niej znaczących, co pośrednio potwierdza zmienna aprobaty społecznej (brak zafałszowania obrazu siebie, brak tendencji do przedstawiania siebie w lepszym świetle). Może to dotyczyć jednostek o zaburzeniach internalizacyjnych (emocjonalnych), które często traktowane są jako „mniej zaburzone” lub zaburzenia są pierwotnym mechanizmem niedostosowania społecznego i przestępczości²⁹. Rezultat ten potwierdza swoisty mit, popularyzowany szczególnie często w badaniach polskich, o negatywnej korelacji między niedostosowaniem społecznym a samooceną (im wyższy poziom niedosto-

²⁹ Taką linię rozwojową zaburzeń przystosowawczych często wskazuje się w literaturze przedmiotu, czyli od zaburzeń emocjonalnych i zaburzeń zachowania, do niedostosowania społecznego i przestępczości (zob. T.M. Achenbach, *Developmental psychopathology*, New York 1982; T.M. Achenbach, C. Edelbrock, *The classification of child psychopathology: a review and analysis of empirical efforts*, *Psychological Bulletin*, 1978, 85, s. 1275-1301; B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 1995; tegoż, *Psychospołeczne uwarunkowania przestępczości młodzieży i kierunki profilaktyki*, [w:] *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, red. R. Kwiecińska, M.J. Szymański, Kraków 2001, s. 459-466; T. Wolańczyk, *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce*, Warszawa 2002).

sowania społecznego, tym niższa samoocena), a generalnie o niskiej i/lub zaniżonej samoocenie osób niedostosowanych społecznie. Stawia się w związku z tym tezę, iż ważnym mechanizmem nieprzystosowania jest właśnie niska lub zaniżona samoocena. W skupieniu pierwszym pewną dominantą społeczno-demograficzną jest religijność, gdyż najwięcej osób deklaruje, że są niewierzące (25%, co czwarty respondent)³⁰.

Samoocena. Osoby te mają zgeneralizowaną negatywną samoocenę niespecyficzną (ogólną) i globalną specyficzną. Triada najsilniej zaznaczających się negatywnych samoocen specyficznych to kolejno: najniższa w sferze intelektualno-poznawczej, z niewiele od niej różniącą się samooceną w sferze charakterologicznej i społeczno-moralnej. Najmniej negatywne „ja” ujawnia się w sferze fizycznej, ale też jest znaczące. Towarzyszy temu brak obronnych zafałszowań obrazu siebie, czyli niskie wyniki w skali kłamstwa, dokumentujące brak tendencji do przedstawiania się w lepszym świetle.

Interpretacja hipotetyczna. Triada najbardziej negatywnych samoocen specyficznych pozwala wnioskować, iż pierwotnym mechanizmem zaburzeń może być tu niewiara we własne możliwości poznawczo-intelektualne, co mogą ewokować niepowodzenia szkolne (korelat niedostosowania społecznego³¹), związane z brakiem lub deficytem stymulacji rozwojowej w środowisku życia (głównie w rodzinie, znacznie częściej przejawiającej dysfunkcje lub patologie³²). Próba radzenia sobie z negatywnym „ja” w sferze poznawczo-intelektualnej może skutkować obronnymi, dezadaptacyjnymi zachowaniami, stanowiącymi reakcję na niepowodzenia szkolne (np. mechanizm frustracji-agresji), co z kolei włącza mechanizm naznaczania społecznego (otoczenia broniącego się przed negatywnymi zachowaniami jednostki zaburzonej), skutkującego obniżeniem samooceny w sferze charakterologicznej (etykieta: „jesteś zły”) i społeczno-moralnej (etykieta: „zachowujesz się niezgodnie z obowiązującymi normami”). Mniej, aczkolwiek także negatywnie, zaznacza się deprecjacja swojej sprawności i atrakcyjności

³⁰ Włączenie do charakterystyk osobowych dominujących zmiennych społeczno-demograficznych nie ma znaczenia dla istoty prowadzonych analiz, ale sugeruje, że zmienne te mogą być swoistym moderatorem ujawniających się cech związanych z samooceną. Warto zainteresować się nimi w pogłębionych badaniach związanych z korelatami obrazu siebie i niedostosowania społecznego.

³¹ A. Domagała-Kręcioch, *Niedostosowanie społeczne uczniów a niepowodzenia szkolne*, Kraków 2008; A. Czerkawski, *Wykluczenie edukacyjne niedostosowanych społecznie*, Chowania, 2012, 1(38), s. 109-120.

³² P.A. Brennan, B.R. Mednick, S.A. Mednick, *Parental psychopathology, congenial factors, and violence*, [w:] *Mental disorder and crime*, red. S. Hodgins, Newbury (CA) 1993, s. 244-261; J. Snyder, G. Patterson, *Family interaction and delinquent behavior*, [w:] *Handbook of juvenile delinquency*, red. H.C. Quay, New York 1987, s. 216-243; A. Baładynowicz, *Środowisko rodzinne a zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży*, *Problemy Alkoholizmu*, 2005, 1, s. 4-12.

fizycznej, co wiązać może się z polaryzacją obu jej wymiarów (osoby niedostosowane mogą lepiej oceniać swoją sprawność niż atrakcyjność fizyczną ze względu na to, iż na pierwszą mają osobisty wpływ, zaś spełnianie wymagań związanych z drugą, czyli posiadanie pewnych zewnętrznych atrybutów ją warunkujących, jest zwykle zależne od zajmowanej pozycji społecznej – cechy wyglądu, ubioru, możliwość dbania o estetykę ubioru i zabiegi higieniczno-estetyczne). Skutkiem naznaczania społecznego jest uogólnione „negatywne ja” (samoocena niespecyficzna), wynikające ze zdeprecjonowanych specyficznych atrybutów obrazu siebie (we wszystkich sferach/wymiarach). Jednostki te mają świadomość swoich deficytów, utożsamiają się z nimi, co pośrednio jest wyznaczone przez brak tendencji do kierowania się zmienną aprobaty społecznej, sugerującej brak identyfikacji i zautonomizowania się tożsamości dewiantywniej.

Skupienie 2: POZYTYWNE „OBRONNE JA” - „I am the Best!”

(„wymuszona”, obronna zgodność między „ja realnym” a „ja idealnym”)

Obejmuje grupę nieco bardziej reprezentatywną dla niedostosowania społecznego (25,2%), której funkcjonowanie w obrębie samooceny sugeruje jej następnie obronny charakter („utrwalanie się tożsamości dewiantywniej”), kiedy to jednostka ma świadomość własnej odmienności, ale się z nią „przymusowo” utożsamia, nie mając innego wyboru, ze względu na społeczne naznaczenie i przypisanie jej roli dewianta (osoby niedostosowanej społecznie). Na skutek naznaczenia stereotypową etykietą, wspomaganego włączeniem się mechanizmów naznaczania społecznego (ceremonii degradacji statusu, retrospektywnej interpretacji), jednostka nie ma szansy na inną niż dewiantywna identyfikację (uzgadnianie rzeczywistości jako mechanizm obrony przed naznaczeniem nie ma siły sprawczej). Identyfikacja ta zaś pociąga za sobą konieczność obronnego przewartościowania własnej osoby, a także konieczność uprawomocnienia i usprawiedliwienia własnych – choć przypisanych – „złych” cech i przejawianych zachowań interpretowanych jako „złe” (włączone zostają techniki neutralizacji³³). Ze względu na znacze-

³³ G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of neutralization: a theory of delinquency*, *American Sociological Review*, 1957, 6(22), s. 664-670. Jednostka niedostosowana społecznie, zachowująca się nienormatywnie, by usprawiedliwić i uprawomocnić własne zachowania, stosuje w tym celu techniki neutralizacji, wyłączające obowiązywalność normy, co służy unikaniu odpowiedzialności i winy za jej naruszenie, czego świadomość jest zachowana. Wśród podstawowych technik neutralizacji wyróżnia się: a) kwestionowanie odpowiedzialności (odwoływanie się do niezawinionego przez siebie splotu różnych okoliczności bądź też zewnętrznego przymusu działania niezgodnego z normą); b) kwestionowanie szkody (wskazywanie niewielkiej lub nieistotnej szkody jakie działanie pozanormatywne spowodowało bądź jej braku); c) kwestio-

nie potrzeby zachowania pozytywnego obrazu siebie, obronnie ocenia siebie pozytywnie; możliwe jest wówczas przeniesienie odpowiedzialności, winy za własne zachowania na zewnętrzne otoczenie oraz negatywna ocena naczynia ją otoczenia społecznego. Przestaje mieć ono znaczenie jako zwierciadło społeczne, jednostka nie ma poczucia wewnętrznego przymusu przedstawiania się w lepszym świetle (zmienna aprobaty społecznej), bo otoczenie i tak już ją nazaczyło jako dewianta, ale jednocześnie może mieć tendencję do ochrony siebie we własnych oczach (jestem OK). Hipotetycznie taki układ samooceny może opisywać jednostki przejawiające zaburzenia eksternalizacyjne (zachowania), które często postrzegane są i traktowane przez otoczenie jako „bardziej lub silnie zaburzone”, a zaburzenia te mogą być wtórnym mechanizmem niedostosowania społecznego i przestępczości. Rezultat ten obala wskazany wcześniej mit o negatywnej korelacji między niedostosowaniem społecznym a samooceną, wskazując, że w specyficznych warunkach samoocena osób niedostosowanych społecznie może być wysoka (lub zawyżona), stąd obie zmienne skorelowane są pozytywnie. W skupieniu drugim dominują osoby pochodzące ze średnich i dużych miast, a także deklarujące, że są osobami wierzącymi³⁴.

Samoocena. Osoby te mają zgeneralizowaną pozytywną samoocenę niespecyficzną (ogólną) i globalną specyficzną, wyznaczaną przez samooceny cząstkowe. Triada najsilniej zaznaczających się pozytywnych samoocen specyficznych to kolejno: najwyższa w sferze fizycznej, z niewiele niższą samooceną w sferze charakterologicznej i społeczno-moralnej. Najmniej pozytywne „ja” ujawnia się w sferze poznawczo-intelektualnej, ale też jest znaczące. Towarzyszą temu niewielkie, ale jednak występujące obronne zafałszowania obrazu siebie, czyli przeciętne wyniki w skali kłamstwa, dokumentujące pewną, być może istotną, tendencję do przedstawiania się w lepszym świetle (wewnętrznie motywowana zachowaniem pozytywnego obrazu siebie we własnych oczach).

Interpretacja hipotetyczna. Triada najbardziej pozytywnych samoocen specyficznych pozwala wnioskować o obronnym charakterze pozytywnej samooceny, a także o bardziej zaawansowanych zaburzeniach przystosowawczych, związanych z identyfikacją z przypisaną społecznie rolą dewianta. Samoocena dla ochrony siebie musi zostać przewartościowana (zneutra-

nowanie ofiary (przekonanie o usprawiedliwionym pozanormatywnym działaniu, na które ofiara swoim zachowaniem lub posiadaniem pewnych cech zasłużyła); d) potępienie potępiających (przekonanie, że naczynia społeczeństwo zachowuje się podobnie lub gorzej niż sam sprawca naruszenia normy); e) powoływanie się na wyższe racje (odwoływanie się do konfliktu wartości, co wymaga poświęcenia „mniejszego” dobra dla ochrony dobra „większego”).

³⁴ Warto zainteresować się tymi zmiennymi w pogłębionych badaniach dotyczących korelatów obrazu siebie i niedostosowania społecznego.

lizowana). Przeciwnie do pierwszego skupienia, triada najbardziej pozytywnych samoocen: fizyczna, charakterologiczna i społeczno-moralna sugeruje, iż poczucie wartości własnej osoby budowane jest głównie na podstawie własnej fizyczności (sprawności fizycznej). W pierwszym skupieniu była ona także najmniej negatywna. Natomiast, zakłamywane przez stosowanie technik neutralizacji są te sfery „ja”, które wiążą się z cechami charakteru i postawami społeczno-moralnymi bądź pozytywna samoocena w tych obszarach jest wynikiem poprawnego funkcjonowania jednostki w opozycyjnych i dewiacyjnych grupach subkulturowych (mechanizm tworzenia się grup podkulturowych), gdzie jej cechy charakteru są doceniane, a zachowania jednostki są wobec niej prospołeczne, więc oceniane jako pozytywne społecznie i zgodne z moralnością subkultury przynależności. Sugeruje to raczej dyssojalność, a nie uogólnioną aspołeczność lub antyspołeczność³⁵ tej grupy osób niedostosowanych. Najmniej pozytywna jest tu samoocena sfery poznawczo-intelektualnej (w pierwszym skupieniu była ona najbardziej negatywna), co pozwala wysnuć wniosek, iż pierwotnym i bardzo istotnym mechanizmem zaburzeń przystosowania jest właśnie niewiara we własne zasoby poznawczo-intelektualne, potwierdzana, jak wskazano wcześniej, niepowodzeniami edukacyjnymi, wiązanymi też z deficytem stymulacji rozwojowej w środowisku rodzinnym). Innymi słowy, jeśli poddamy pogłębionej analizie samoocenę poznawczo-intelektualną i samoocenę fizyczną, czyli ich priorytetowe znaczenie w obu skupieniach, to pierwsza stanowi najbardziej istotny mechanizm kształtowania się „Ja negatywnego”, zaś druga – tworzenia się „Ja pozytywnego”. Ponadto, można przyjąć, że sfera poznawczo-intelektualna jest bardziej znacząca dla tworzenia się obrazu siebie (także odzwierciedlonego) oraz funkcjonowania w grupach formalnych, szkolnych, społecznie pozytywnie ocenianych, zaś samoocena fizyczna jest bardziej znacząca dla obrazu siebie atrakcyjnego dla funkcjonowania w grupach opozycyjnych, społecznie deprecjonowanych, marginalizowanych. Tłumaczy to częściowo budowanie (przez tę grupę) własnej tożsamo-

³⁵ Podział na jednostki asojalne, dyssojalne, antysojalne nie jest powszechnie przyjęty, ani też nie został potwierdzony empirycznie. Jednak, obserwacje zachowań jednostek mających problemy w funkcjonowaniu społecznym uprawomocniają tę typologię, którą upowszechniali Czesław Czapów i Stanisław Jedlewski (zob. *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971). Typ asojalny charakteryzuje się tym, że ignoruje wymagania społeczne, ale nie działa agresywnie, czyli nie atakuje otoczenia społecznego. Typ dyssojalny odnosi się do charakterystyki jednostek, które zostały włączone do grup lub innych systemów społecznych dysfunkcyjnych i wrogich względem całego społeczeństwa, identyfikują się z nimi i respektują reguły w nich obowiązujące. Typ antysojalny odnosi się do charakterystyki jednostki przeciwstawiającej się wszelkim zasadom obowiązującym zarówno w grupach normatywnych, jak i pozanormatywnych (ogół społeczeństwa i grupy opozycyjne wobec niego), co znamionuje brak poczucia więzi z jakąkolwiek grupą społeczną.

ści opartej na sile fizycznej, co powoduje ujawnianie jej w zachowaniach agresywnych, niedostosowanych, charakterystycznych dla zaburzeń ekster-nalizacyjnych.

Skupienie 3: „JA NIEUSTALONE – CHWIEJNE” – „Who am I?”

(nierozwiązany konflikt między

„ja realnym” a „ja idealnym” i „ja powinnościowym”)

Obejmuje grupę najbardziej reprezentatywną dla niedostosowania społecznego (56% respondentów), której samoocena nie do końca jest ustalona (znajduje się w procesie *in statu nascendi*). Sugeruje to stosunkowo niskie nasilenie zaburzeń przystosowawczych („początek kariery dewiacyjnej”), kiedy to jednostka dopiero stopniowo uzyskuje świadomość własnej dysfunkcjonalności, zapewne na skutek oddziaływania środowiska społecznego, którego oczekiwań nie spełnia. Mogą się pojawiać wątpliwości związane z przynależnością i poszukiwaniem swego miejsca w świecie społecznym. Jednostka nie akceptuje przypisanych sobie cech, ale jednocześnie (najsilniej ze wszystkich grup/skupień) chce spełniać oczekiwania społeczne, co pośrednio potwierdza zmienna aprobaty społecznej, najwyraźniej zaznaczająca się w tej grupie (brak zafałszowania obrazu siebie, brak tendencji do przedstawiania siebie w lepszym świetle). Może to dotyczyć osób, które stopniowo wycofują się z życia społecznego ze względu na wątpliwości związane z samym sobą, ewokowane społecznymi ocenami, co toruje drogę zaburzeniom emocjonalnym (internalizacyjnym). Można określić tę grupę jako poszukującą i walczącą „o swoje dobre imię”, zaś zaburzenia w obszarze samooceny – zależnie od okoliczności – mogą się rozwinąć bądź w kierunku zawyżonej (*I am the best*), bądź zaniżonej (*I am the worst*) samooceny. Jest to grupa, która wymaga szczególnej uwagi dorosłych wychowawców, bowiem od ich działań zależy, czy jednostka będzie się rozwijać prawidłowo (dobre przystosowanie) czy wadliwie (radzić sobie przez wycofanie – efekt przypisanego przez innych negatywnego obrazu siebie, czy przez nadmierną i dewiacyjną aktywność – efekt nieuzasadnionego i obronnie pozytywnego obrazu siebie).

W aspekcie społeczno-demograficznej charakterystyki tej grupy występuje w niej najmniej osób niewierzących, a zamieszkują one zarówno małe, jak i duże miasta.

Samoocena. Osoby te mają zgeneralizowaną – choć słabo zaznaczającą się – negatywną samoocenę niespecyficzną (ogólną) i globalną specyficzną. Triada najsilniej zaznaczających się negatywnych samoocen specyficznych to kolejno: najniższa w fizycznej, następnie charakterologicznej i społeczno-moralnej, zaś równie słabo zaznacza się pozytywna samoocena w sferze

intelektualno-poznawczej. Towarzyszy temu najsilniejsza ze wszystkich skupień tendencja do obronnych zafałszowań obrazu siebie, czyli najwyższe wyniki w skali kłamstwa, dokumentujące znaczącą skłonność do przedstawiania się w lepszym świetle. Oznacza to jednocześnie, choć pośrednio, że dla tej grupy bardzo ważne jest zwierciadło społeczne, a więc ocena znaczących innych i chęć sprostania ich oczekiwaniom, zaś oceny jednostki formułowane przez różne środowiska wychowawcze i dotyczące różnych sfer jej funkcjonowania stanowią ważny mechanizm zaburzeń.

Interpretacja hipotetyczna. Triada najsilniej zaznaczających się negatywnych samoocen specyficznych – choć relatywnie w stosunku do skupienia pierwszego niewielkich – pozwala wnioskować, iż pierwotne mechanizmy mogą być tu złożone, a więc może to być rezultat oddziaływania środowiska rówieśniczego (sfera fizyczna jest tu bardzo istotna), rodzinnego (tu z kolei sfera charakterologiczna i społeczno-moralna jest znacząca), zaś jednostka także słabo wierząc w swoje możliwości poznawczo-intelektualne (niska samoocena, choć ukierunkowana pozytywnie), nie ma możliwości kompensować sobie innych deficytów, np. poprzez aktywność w sferze edukacyjnej, potwierdzającej jej wartość. W ogólnym obrazie funkcjonowania tej grupy najważniejszy jego rys stanowią wszechogarniające wątpliwości związane z obrazem siebie we wszystkich sferach, co może powodować niepewność, lęk, pogłębiające się (obniżanie samooceny w kierunku Ja negatywnego) lub kompensowane obroną pozytywną wizją siebie (zawyżanie samooceny w kierunku Ja pozytywnego).

Refleksje końcowe - niedostosowanie społeczne a samoocena i metoda jej wyznaczenia

Celem poznawczym artykułu było udowodnienie występowania spolaryzowanej samooceny w grupie osób niedostosowanych społecznie, rozstrzygające wstępnie istniejące rozbieżności w stawianych tezach dotyczących ich obrazu siebie, a także przedstawienie metody, która pozwala ujawnić istniejące różnicowania typologiczne. Realizacja tego celu ma bezpośrednie przełożenie na praktykę oddziaływań resocjalizacyjnych (cel praktyczny).

Polaryzacja samooceny jednostek niedostosowanych społecznie. Przeprowadzona analiza pozwala postawić ogólny i w miarę jednoznaczny wniosek o wyraźnej polaryzacji samooceny w badanej grupie osób niedostosowanych społecznie, poddanych zunifikowanym zabiegom resocjalizacyj-

nym. Potwierdzono przy tym, że samoocena ta jest różnie ukierunkowana – pozytywnie i negatywnie (grupy skrajne, mniej liczne) oraz może być nieustalona, chwiejna (grupa pośrednia, najliczniejsza).

Hipotetyczne interpretacje uzyskanych rezultatów (skupień) są wynikiem analizy specyficznych uporządkowań dokonywanych przez osoby badane ocen różnych atrybutów własnego Ja i zderzenia ich ze zgromadzoną wiedzą na temat niedostosowania społecznego i jego mechanizmów związanych z samooceną. Można stwierdzić jednoznacznie, że zróżnicowane wnioski, wynikające z badań empirycznych dotyczących samooceny jednostek niedostosowanych społecznie, znalazły potwierdzenie dzięki zastosowaniu specyficznej dla takich analiz metody. Wśród osób, które diagnozujemy jako niedostosowane społecznie są zatem takie, które mają samoocenę niską, wysoką oraz pośrednią – nieustaloną. Kwestią nierozstrzygniętą pozostaje odpowiedź na pytanie, dlaczego tak jest, czyli jakie zmienne moderują samoocenę: poziom zaburzeń czy ich typologiczne zróżnicowanie. Autorki postawiły pewne hipotetyczne wnioski, ale trzeba mieć na uwadze, że w tych badaniach nie zostały one poddane weryfikacji, a więc nie można uznać ich za „pewne”, a jedynie traktować jako potencjalne hipotezy wymagające sprawdzenia, a więc pogłębionych badań. Celem naszych badań było jedynie wyłonienie grup jednorodnych ze względu na przyjętą cechę – zmienną oraz ich opis. Dokonane interpretacje są formą dyskusji i zachęcenia do podjęcia badań w obszarach niewyjaśnionych.

Metoda k-średnich i jej zastosowanie. Zapewne można mieć wątpliwość wobec złożoności osobowości człowieka, czy możliwe i zasadne jest wyłanianie jednorodnych grup jednostek ludzkich. Metoda k-średnich polega bowiem na grupowaniu jednostek w skupienia pod pewnym względem jednorodne (w naszym przypadku klasyfikujące rodzaje samooceny). Mamy oczywiście świadomość, że w rzeczywistości społecznej nie ma zjawisk absolutnie jednorodnych, jak też nie ma metod badawczych absolutnie doskonałych.

Przedstawiona metoda pozwala na poznanie sposobu percepcji siebie przez jednostki niedostosowane społecznie oraz dokonanie ich klasyfikacji według stopnia nasilenia ogólnej i globalnej samooceny oraz jej wymiarów. Ważną kwestią jest tu dobór wskaźników, jakie zostały użyte do analizy. Od tego zależą bowiem uzyskane wyniki, co ma spore znaczenie dla ich interpretacji. Każdy nowo dodany (lub usunięty) wskaźnik może zmienić układ wyników i wpłynąć na ostateczne przypisanie do poszczególnego skupienia. Uzyskane wyniki można więc analizować tylko z uwzględnieniem zakresu danych wykorzystanych do analizy. Konieczna jest daleko posunięta ostrożność w wyciąganiu wniosków w przypadku rozszerzania na inne ce-

chy jednostki. Zaprezentowana metoda badawcza zapewne może być z dużym sukcesem użyta do oceny trafności przyjętych rozwiązań resocjalizacyjnych, jak również wspomagania procesów decyzyjnych w przypadku ich projektowania.

Dokonane analizy uprawniają także do postawienia wniosku praktycznego, związanego z oddziaływaniem resocjalizującym. Niedostosowanie społeczne jako zjawisko niejednorodne, złożone, wielowymiarowe, warunkowane różnymi czynnikami i związane z działaniem różnych mechanizmów, wymaga zróżnicowanego podejścia do jednostek, których zaburzenia jedynie pozornie są „takie same”. Zróżnicowane mechanizmy zaburzeń związanych ze społecznym funkcjonowaniem, w tym wypadku odnoszone do poziomu samooceny, wymagają odmiennych form oddziaływań, stąd zaprezentowana metoda – pozwalająca na ujawnianie i klasyfikowanie grup jednorodnych – może mieć znaczenie dla projektowania specyficznych do potrzeb danej jednostki oddziaływań normalizujących jej zachowania i jednocześnie warunkujących prawidłowy rozwój.

BIBLIOGRAFIA

- Achenbach T.M., *Developmental psychopathology*, Wiley, New York 1982.
- Achenbach T.M., Edelbrock C., *The classification of child psychopathology: a review and analysis of empirical efforts*, Psychological Bulletin, 1978, 85.
- Anderson C.A., Bushman B.J., *Human aggression*, Annual Review of Psychology, 2002, 53.
- Bałandynowicz A., *Środowisko rodzinne a zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży*, Problemy Alkoholizmu, 2005, 1.
- Baran B., Bielawiec A., *Osobowość nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 1994.
- Baumeister R.F., Boden J.M., *Aggression and the self: high self-esteem, low self-control, and ego-threat*, [w:] *Human aggression. Theories, research, and implications for social policy*, red. R.G. Geen, E. Donnerstein, Academic Press, San Diego-London-Boston-New York-Sydney-Tokyo-Toronto 1998.
- Berkowitz L., *Affective aggression: the role of stress, pain, and negative effect*, [w:] *Human aggression. Theories, research, and implications for social policy*, red. R.G. Geen, E. Donnerstein, Academic Press, San Diego-London-Boston-New York-Sydney-Tokyo-Toronto 1998.
- Bielawiec A., *Pojęcie własnego ja a plany życiowe nieletnich przestępców*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 1999.
- Brennan P.A., Mednick B.R., Mednick S.A., *Parental psychopathology, congenial factors, and violence*, [w:] *Mental disorder and crime*, red. S. Hodgins, Sage, Newbury (CA) 1993.
- Bushman B.J., Moeller S.J., Crocker J., *Sweets, sex, or self-esteem? Comparing the value of self-esteem boosts with other pleasant rewards*, Journal of Personality, 2011, 79(5).
- Czapów Cz., Jedlewski S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, PWN, Warszawa 1971.
- Czerkawski A., *Wykluczenie edukacyjne niedostosowanych społecznie*, Chowania, 2012, 1(38).

- Domagała-Kręcioch A., *Niedostosowanie społeczne uczniów a niepowodzenia szkolne*, Wydawnictwo AP, Kraków 2008.
- Gaszyńska-Pluciennik M., *Obraz własnej osoby młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Opieka - Wychowanie - Terapia, 2004, 3-4.
- Hair J., Black W., Babib B., Anderson R., Tatham R., *Multivariate data analysis*, Upper Saddle River, New Jersey 2006.
- Huflejt-Łukasik M., *Ja i procesy samoregulacji. Różnice między zdrowiem a zaburzeniami psychiatrycznymi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Kozielecki J., *Koncepcja transgresyjna człowieka: analiza psychologiczna*, PWN, Warszawa 1987.
- Kozielecki J., *O człowieku wielowymiarowym: eseje psychologiczne*, PWN, Warszawa 1988.
- Kubacka-Jasiecka D., *Agresja i autoagresja z perspektywy obronno-akceptacyjnych dążeń Ja*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2006.
- Kulas H., *Samoocena młodzieży*, WSiP, Warszawa 1986.
- Kupiec H., *Pełć jako moderator samooceny młodzieży dostosowanej i niedostosowanej społecznie*, Resocjalizacja Polska, 2014, 7.
- Larose D., *Metody i modele eksploracji danych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Leary M.R., Downs D.L., *Interpersonal functions of the self-esteem motive. The self-esteem system as a sociometer*, [w:] *Efficacy, agency and self-esteem*, red. M.H. Kernis, Plenum Press, New York 1995.
- Leary M.R., MacDonald G., *Individual differences in self-esteem. A review and theoretical integration*, [w:] *Handbook of self and identity*, red. M.R. Leary, J.P. Tangney, Guilford Press, New York 2003.
- Levy K.S.C., *Multifactorial self-concept and delinquency in Australian adolescents*, *The Journal of Social Psychology*, 1997, 137(3).
- Linville P.W., *Self-complexity and affective extremity: don't pull your eggs in one cognitive basket*, *Social Cognition*, 1985, 3.
- Paszkievicz E., *Ja a zachowanie*, *Psychologia Wychowawcza*, 1974, 2(18).
- Reykowski J., *Z zagadnień psychologii motywacji*, WSiP, Warszawa 1976.
- Rószkiewicz M., *Analiza klienta*, SPSS Polska, Kraków 2011.
- Siemionow J., *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Sykes G.M., Matza D., *Techniques of neutralization: a theory of delinquency*, *American Sociological Review*, 1957, 6(22).
- Synder J., Patterson G., *Family interaction and delinquent behavior*, [w:] *Handbook of juvenile delinquency*, red. H.C. Quay, John Wiley and Sons, New York 1987.
- Tabachnick B., Fidel L., *Using multivariate statistics*, Pearson, Boston-Tokyo 2013.
- Urban B., *Psychospołeczne uwarunkowania przestępczości młodzieży i kierunki profilaktyki*, [w:] *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, red. R. Kwiecińska, M.J. Szymański, Wydawnictwo AP, Kraków 2001.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2000.
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1995.
- Waśkiewicz W., *Samoocena młodzieży nieprzystosowanej społecznie w schronisku dla nieletnich*, *Opieka-Wychowanie-Terapia*, 2002, 3.
- Wolańczyk T., *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce*, Wydawnictwo AM, Warszawa 2002.

Wosińska W., *Psychologia życia społecznego*, GWP, Gdańsk 2004.

Wysocka E., *Kwestionariusz Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych i Nastawień wobec Świata (KNIIS)*. Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły ponadgimnazjalnej, MEN, Kraków 2011.

Wysocka E.K., Ostafińska-Molik B., *Nastawienia życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie i prawidłowo przystosowanej – analiza porównawcza*, Przegląd Naukowo-Metodyczny, Edukacja dla Bezpieczeństwa, 2014, 22(1).